

Девдюк І. В.

кандидат філол. наук, доцент кафедри світової
літератури Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника

**РОСІЙСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО НА СТОРІНКАХ
«ЩОДЕННИКА» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША
кафедра світової літератури Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника**

У статті проаналізовано щоденникові записи П. Куліша під час його перебування у Петербурзі (1946–1947 р. р.) під опікою відомого поета і критика П. О. Плетньова, який сприяв входженню Куліша у літературне середовище столиці. На основі записів щоденника як важливого автобіографічного джерела простежено генезу творчих пошуків автора вказаного періоду, з іншого боку – представлено літературну атмосферу Петербургу пушкінського часу, наповнену живими дискусіями і розмовами, у яких звучали імена Гнедича, Дельвіга, Жуковського, Пушкіна, Рилєєва та ін. Відзначено позитивний вплив спілкування Куліша з російськими культурними діячами доби.

Ключові слова: щоденник, літературний Петербург, самовдосконалення, творчий пошук, документ, оцінка, враження, запис.

Девдюк І. В. Русская литература на страницах «Дневника» Пантелеймона Кулиша. В статье проанализированы дневниковые записи П. Кулиша во время его пребывания в Петербурге (1846–1847 г.г.) под опекой известного поэта и критика П. А. Плетнева, который способствовал вхождению Кулиша в литературную среду столицы. На основе записей дневника как важного автобиографического источника прослежена генеза творческих поисков автора

указанного періода, с другої сторони – представлено літературну атмосферу Петербурга пушкінського часу, наповнену живими дискусіями і розговорами, в яких звучали імена Гнедича, Дельвіга, Жуковського, Пушкіна, Рылєєва і др. Зазначено позитивний вплив спілкування Куліша з російськими культурними діячами часу.

Ключевые слова: щоденник, літературний Петербург, самосовершенствования, творчий пошук, документ, оцінка, враження, запис.

Devdyuk I. V. Russian Literature on the Pages of Panteleimon Kulish's Diary. The article analyzes Kulish's diary during his stay in St. Petersburg (1846-1847), under the care of the famous poet and critic P. A. Pletnev, who promoted Kulish's entry into literary circles of the capital. On the basis of the diary as an important autobiographical source it is traced the genesis of creative searches of the mentioned period, on the other hand, it is represented the literary atmosphere of St. Petersburg Pushkin's time, filled with fresh discussions and conversations in which the names of Delvig, Gnedich, Pushkin, Ryleev, Zhukovsky and others sounded. Positive impact of Kulish's communication with Russian cultural figures of the time is noted.

Key words: diary, literary Petersburg, self-improvement, creative search, document, evaluation, impression, note.

Постановка наукової проблеми та її значення. За останні десятиліття у літературний обіг уведено чимало архівних та малодоступних матеріалів з життя П. Куліша, які сприяють повноцінному вивченню його багатогранної діяльності. До них належить «Щоденник. 1845-1848», виданий 1993 року Академією Наук України у рамках Державної програми. Як зауважує упорядник С. М. Кіржаєв, оригінальних записів автора не вдалося знайти, тож були використані існуючі в архівах його копії, зокрема підготовлений до друку С. Єфремовим 1919 р. машинописний текст, який так і не побачив світ, та рукописні версії, зроблені дружиною письменника Г. Барвінок [2].

У щоденнику висвітлений невеликий, проте важливий період становлення П. Куліша як особистості та письменника, якому випала місія бути одним із провідників культурного поступу українців, при цьому викликати найбільш суперечливі оцінки сучасників та наступників. Власне записи Куліша про себе самого якнайкраще допомагають зрозуміти такий парадокс. Зі слів С. Єфремова, у щоденнику «Куліш подає чимало такого, що найкраще пояснює його духовну вдачу; зраджується з такими інтимними думками й переживаннями, що дозволяють зазирнути йому в самий глиб душі й викрити ті зародки духовних імпульсів, що зробили Куліша таким, як маємо: великого працівника на ниві українського відродження, та разом і супротивними почуттями, які роздирали його на частки й спричинилися до його жорстокої життєвої драми [1, 10].

До щоденника Куліша зверталися вже перші біографи та дослідники його спадщини, зокрема О. Дорошкевич, С. Єфремов, В. Петров, В. Шенрок, проте досі не створено жодної розвідки, у якій би вміщений у ньому матеріал поставав предметом спеціального вивчення. Актуальним у руслі вказаної проблеми є детально представлений у документі петербурзький період з 28. 12. 1845 до початку грудня 1846 року, коли Куліш мешкав у відомого критика, редактора журналу «Современник», ректора Петербурзького університету академіка П. О. Плетньова, перебуваючи в епіцентрі дискусій і розмов, що стосувалися морально-етичних та естетичних проблем доби. Тож щоденник розкриває, з одного боку, психологію, світоглядно-ціннісні орієнтири дописувача, з іншого – передає тогочасну літературну атмосферу Петербургу, що надихала жадну до знань та сповнену амбіцій романтичну натуру Куліша. Ці дві складові як невід’ємні і взаємодоповнюючі зумовлюють мету статті, що полягає у висвітленні російського письменства пушкінського часу очима молодого П. Куліша – неординарної особистості, спосіб мислення якої позначився на відборі та інтерпретації описаних подій і явищ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Приїзд Куліша у Петербург був викликаний його призначенням на

посаду старшого вчителя російської словесності в одній із гімназій та лектора російської мови для іноземних слухачів університету за рекомендацією М. Юзефовича – давнього приятеля П. Плетньова. На той час він був уже добре обізнаний не лише з українською і російською, але й європейською літературами, знав декілька іноземних мов, у його доробку значилась низка оповідань, поема «Україна», історичний роман «Михайло Чарнышенко», російськомовна версія «Чорної ради», що друкувалася у журналі «Современник». Знайомство з Плетньовим – відомим поетом і критиком, надзвичайно порядною і чуйною людиною – стало для Куліша важливим етапом у його літературних пошуках. Академік виявляв до автора «Чорної ради» щирі прихильність, сприяв у всіх починаннях, був опікуном і мудрим порадиником, навіть мав намір з часом передати йому журнал «Современника», про що є запис у щоденнику [3, 17]. Фактично, Плетньов замінив Кулішеві батька, з яким у того не склалися довірливі стосунки. Російський критик добре розумів важливість протекції для утвердження молодого таланту. В одній із розмов він сказав: «Я Вам завидовал, что Вы нашли в столице такого человека, как я. Со мною в молодости было совсем иначе. Я прожил несколько первых лет в Петербурге один, без друзей и покровителей, в совершенном ничтожестве» [3, 30]. Куліш, у свою чергу, високо ставив авторитет наставника і по-справжньому дорожив його думкою. Його ім'я у щоденнику згадується майже на кожній сторінці і завжди – у позитивному ключі. Так, у першому записі від 28 грудня 1845 року читаємо, що Петро Олександрович вислав Кулішеві два примірники «Современника» за 1936 рік, які спеціально придбав у когось для нього; що Куліш хоче порадитись на рахунок окремих уривків «Чорної ради»; що ректор порекомендував йому прийти на урочисте засідання Академії наук і т. д. Тут таки дізнаємось про захоплення Плетньова старою англійською повістю «Из записок бедного Вельчирского священника» (лягла в основу роману О. Голдсмита «Вейкфільдський священник» [3, 66]), яку він перечитує по три рази на рік і жодного разу без сліз [3, 10]. І саме цей твір, випадково знайдений у кабінеті критика, утверджує Куліша в намірі вести

щоденник, щоб заносити туди «деякі свої думки». Якщо щирого Плетньова зворушує до сліз описана у творі ситуація, то молодого Куліша, сповненого високої мети, спонукає до вдосконалення та самовиховання. Саме у цьому бачить призначення щоденника. Недаремно епіграфом до нього вибирає цитату із вище наведеної повісті: «Мне очень приятно, что с некоторых времен продолжаю этот дневник. Каждому человеку надобно бы вести такой. От себя научаемся больше, нежели из всех ученых книг» [3, 12]. Ці слова стають лейтмотивом щоденника і девізом життя автора, позначаються на стилі й оповідній манері записів. Як зауважує С. Єфремов, у документі бачимо Куліша таким, «яким він хотів бути, яким хотілося йому здаватися. І не тільки перед іншими людьми, а й перед самим собою». Плетньов у руслі окреслених Кулішем завдань віднесений до кола людей, з якими необхідно спілкуватися, щоб досягти досконалості [1, 17], на відміну від тих, які не є рівними за розумовими здібностями, тож їх краще уникати.

Завдяки Плетньову український письменник мав нагоду познайомитися з відомим лінгвістом та істориком літератури академіком Я. К. Гротом, коли той гостював у свого товариша. Ідеаліста Куліша, зосередженого на благородстві мети, вражають не так лінгвістичні здібності вченого, як високоморальний і правильний спосіб життя, підкорення «всього себе законам розума» [3, 13], він прагне знайти у Гроті споріднену душу, порівнюючи з польським прозаїком та істориком М. Грабовським. Проте, коли академіки висловлюють незадоволення поїздкою молодшого брата по перу у Сергієвський монастир замість відвідин літературного гуртка, це викликає у глибоко релігійного Куліша християнський супротив, що межує з розривом стосунків [3, 17], при цьому найбільше обурення спричинюють аргументи Грота проти чернецтва. Важливої інформації про лінгвіста надалі у щоденнику не виявлено. Правда, коли Плетньов (запис від 20 вересня 1846 року) ставить Куліша в один ряд з собою і Гротом, сказавши: «Мы трое разумеем один другого и знаем, что делаем», у дописувача це викликає приємні емоції, він з теплотою відгукується про свого метра, називає скарбом, дивується свіжості, силі та ніжності його душі [3, 29].

Поруч з Плетньовим у щоденнику часто згадується ім'я О. С. Пушкіна. У цьому теж немала заслуга академіка, якого пов'язувала з поетом тісна дружба і співпраця у журналі «Современник». Саме Плетньову присвячений роман у віршах «Евгений Онегин». На літературних вечорах чи у приватних розмовах Петро Олександрович ділився своїми роздумами щодо генія Пушкіна, розповідав цікаві випадки з його життя, а Куліш фіксував усе на сторінках щоденника (наприклад, історія виникнення назви «Арзамас», стосунки Пушкіна і Гнедича [3, 37] тощо). Зважаючи на унікальність інформації, Ганна Барвінок напередодні ювілею російського поета запропонувала петербурзькому видавцю О. С. Суворіну опублікувати матеріали, проте у мовчазній формі документ було повернуто [2, 6]. Окрім спогадів Плетньова, Куліш цитує уривки з творів Пушкіна, висловлює щире захоплення його талантом, знаходить суголосні з власними душевні інтонації. Так, у записі від 1 січня 1846 року, перечитуючи пізню лірику Пушкіна, Куліш з пафосом занотовує: «Как глубоко отверзлась разумению всего сущого в мире душа Пушкина!» [3, 15]. Він наводить рядки з віршів «Странник», «Отцы пустинники і жени непорочны», порівнює свій внутрішній стан з описаним поетом, його тішить, що іде шляхом, «на который и он под конец жизни обратился» [3, 16]. В іншому випадку (запис від 29 грудня 1845 року), нарікаючи на нудну атмосферу благодійного жіночого вечора, організованого О. О. Ішимовою – редактором дитячого журналу «Звездочка», він занотовує куплет з «Евгения Онегина» (частина XLVIII, розділ 7), у яких передані враження Тетяни від безплідних розмов на світських балах [3, 13–14]. Зауважимо, що в кінці 40-х років під впливом Пушкіна Куліш і сам взявся за написання автобіографічного віршованого роману під назвою “Евгений Онегин нашего времени”, у центрі уваги якого молодий український пан, розчарований життям, сповнений зневаги та іронії до сучасного суспільства. Правда, за порадою П. Плетньова, письменник залишив твір на першій частині і більше до нього не повертався, проте факт звернення до пушкінської теми є свідченням як складних душевних перипетій

молодого Куліша, так і його авторських амбіцій, що жилися інтелектуально-ліберальною атмосферою тогочасного Петербургу.

Чимало рядків у щоденнику присвячено близькому товаришу Пушкіна В. Жуковському, якого Плетньов добре знав і перед талантом якого схилявся. Як записано Кулішем зі слів наставника від 28 вересня, «Жуковский воспитал его душу [...] ввел его в святыню поэтических помыслов и чувств [...] и если б не было Жуковского, он не знал бы истинного счастья в жизни»[3, 32]. Твори поета часто звучать на літературних вечорах Плетньова. Він зачитує вголос п'єси «Замок Смальгольм», «Теон и Эсхил», «Нормандский обычай», особливо любить останню, яка «свежестью своей поэзии доставляет ему наслаждения новые, неиспытанные» (запис від 10 жовтня [3, 36]). Враження та оцінки свого наставника Куліш репрезентує як універсальні й вічні, водночас такі, що абсолютно суголосні з його власними. У такому ж руслі – з розповідей і позицій Плетньова – представлені у щоденнику епізоди з життя К. Рилєєва, М. Гнєдича, А. Дельвіга – письменників, які відійшли у світ інший, проте продовжували жити у душах і свідомості тих, хто їх безпосередньо знав і пам'ятав. Як і раніше, вони були невід'ємною частиною літературного життя, про них говорили, з них добродушно кепкували, черпали у них наснагу.

Висновки. Атмосферу російського письменства пушкінської доби Кулішу вдалося передати завдяки активному і творчому спілкуванню з П. Плетньовим та його оточенням, а також ґрунтовній літературній обізнаності, як і глибокому розумінню ролі й місця явищ, про які писав. Підтвердженням цьому є запис роздумів письменника на могилі М. Карамзіна від 18 серпня: «... О Карамзин, если бы души усопших имели влияние на живых, я бы молил тебя уделить мне огня из твоего тихого, неугасаемого светильника, при котором ты совершил свое земное странствование!» [3, 28]. У цих словах, незважаючи на долю пафосу, справжній Куліш, що свідомо вибрав шлях служіння справі національного відродження. Перебування у середовищі російських культурних діячів не лише

не стало на заваді благородних намірів письменника, а тільки зміцнило їх, збагативши його творчий та духовний потенціал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов Сергій. Кулішів щоденник (1845–1846) / Сергій Єфремов // П. Куліш. Щоденник. – К.: Українська Академія Наук, 1993. – С. 10–11.
2. Кіржаєв С. М. Від упорядника / С. М. Кіржаєв // П. Куліш. Щоденник. – К.: Українська Академія Наук, 1993. – С. 5–9.
3. Куліш П. Щоденник / Пантелеймон Куліш. – К.: Українська Академія Наук, 1993. – 87 с.